

A pogány Lin Yutang.*

A keleti életfilozófia és vallásbölcselet mindig különösképpen hatott a nyugati műveltségű emberre. Kelet kutatói és azok a nagy gondolkozók, akik valamilyen formában ismeret-ségre jutottak a sajátos keleti gondolkozással, csaknem kivétel nélkül hatása alá kerültek, s igen gyakran lelkes propagálói is lettek. Lehet, hogy meglehetősen köze van ehhez az egzotikumok iránt való mindenkori emberi fogékonyságnak is, mely minden olyant, ami messziről való, az övétől különböző, mohó szomjúsággal szív magába. Nézetünk szerint azonban nemcsak ez, vagy nem elsősorban ez volt az, ami a keleti gondolkozást annyira érdekessé és vonzóvá tette, a kutatók és gondolkozók előtt, hanem az a sajátos vonása, amely ellentétben a nyugati rohanó, csapongó, lázasan kereső, az életet és lelkeket felkavaró gondolkozással, mindig a megnyugvást, a kiegyenlítődést, a természet és a világmindenség törvényeibe való belesimulást kereste és tanította. Az elfáradt és idegessé vált nyugati szellemű embernek jól esett belevetnie magát az idillikusabb, megnyugtatóbb és egyenletesebb keleti életbölcseletbe, mint ahogy jól esik az elcsigázott emberi testnek az üdítő vízben való fürdés. Különösen áll ez a megállapítás a mai idők szellemi embe-rére. Már pedig ki tagadhatná, hogy a keleti gondolkozás nem

---

* Lin Yutang a legnagyobb mai kínai író és gondolkozó. Keresztény kínai szülőktől, sőt papi családból származik, maga is papnak készült. Mint magáról írja, érzékenyen vallásos gyermek volt. Katholikus missziónáriusok nevelték, akik gondosan ügyeltek arra, hogy úgy a kínai színházaktól, kínai énekesek hallgatásától, mint magától a klasszikus kínai műveltségtől eltiltsák. Ezt később annál nagyobb szeretettel és mohósággal igyekezett megismerni. Erősen gondolkozó típus lévén, természetes, hogy már diákkorában összeütközésbe kerül a korlátokat szabó missziónárius neveléssel. Amint igen szépen mondja, „az összeütközés a keresztény élet szépségét érző szív és az okoskodásra hajlamos fej között történt meg.“ A mindent fény alá vető ráció, csakhamar rájön, hogy

olyan, mint a Nagy Sárga folyó, vagy a Gáangesz vízének lassú tovahömpölygése. (Oh, ha a nyugati ember is leülhetne egyszer a csobogó Duna, a kanyargó Volga, a vadregényes Rajna vagy az „örök“ folyó, a Szajna partjára és lassan tovahúzó vizek méltóságától élni, gondolkozni és érezni!)

Ezelőtt néhány esztendővel egy alig ismert kínai író kürtölt világgá a propagandához annyira értő amerikai könyvpiac. Az író neve Lin Yutang, könyve nem regény, nem vers, hanem, talán még ez is rossz meghatározás: életfilozófiai munka, címe jellegzetesen kínai: Bölcs mocsoly. A siker óriási volt. Hiszen már az is elég az utóbbi időben, hogy az amerikai kiadók nagy-szerűnek mondjanak ki valamit, az holt bizonyossággal magán viseli a siker jegyét, — legtöbbször még akkor is, ha a meghírdetett mű egészen szokványos formában tárgyal hétköznapi problémákat. Mi, jó európaiak, kapva-kapunk utána. De hát azért a reklám hazája Amerika és azért Amerika, hogy mindez így legyen.

Lin Yutangot is a reklám kapta szárnyaira s ez a reklám nemcsak Amerikában, hanem földrészünkön is csakhamar szél-tében-hosszában ismertté tette a nevét. Könyvét majdnem minden nyelvre lefordították és óriási példányszámban fogytak el az egymást érő kiadások. Yutangot olvasni, Yutangról beszélni, vitatkozni divat lett a szó igaz értelmében. Ehhez az óriási sikerhez azonban most nemcsak a pompás reklám járult hozzá. Hanem két olyan tény, amely Yutang népszerűségét a divaton túl is biztosította s hírnevét öregbítette: nagy gondolkozó és keleti volta, amely kítünő írói tehetséggel is párosult. Ezek a

---

a kereszténység (itt mindig az ortodox ker. értendő) legkeresztényibbnek tartott hittételei ellenkeznek a józan gondolkozó ésszel. „A tanítások félelmetesen kezdtek kicsúszni a kezemből“ írja. Eleinte csak a felületes és azonnal szembeötlő dolgok bosszantották, de amikor a teológián a „szentek szentjébe“ is bepillantást nyer, egyszerre fölfedezi, hogy a dogmákba szorított kereszténységnek nemcsak semmi köze nincs az élet-hez, hanem önmagában is hamis. Ez a felismerése tarthatatlanná tette helyzetét a teológiai szemináriumban s nemsokára rá a püspök értésére adja, hogy nem keresztény papnak való s jobb lesz, ha elhagyja az intézetet. Azzal a határozott meggyőződéssel lép ki az intézet kapuján, hogy a kereszténység legnagyobb ellenségei a keresztény teológusok. A kereszténységgel való nexusát azonban később is megtartotta. Ma világhírű író, műveit angol nyelven írja, tudtommal Amerikában is él.

vonásai azok, amelyek a szalonok és mondain kávéházak bridzsasztalain, előkelő fürdőhelyein kívül, Lin Yutang nevét a komolyan gondolkozó és érző, igazán művelt emberek előtt is népszerűvé tették.

A Bölcs mosolyt további munkái követték. A magyar olvasóközönség előtt még a Mulló pillanat ismeretes, melyek szintén hasonló közkedveltségnek örvendtek. Ez a tanulmány a Bölcs mosoly alapján íródott, amelyben Yutang részletesen foglalkozik a vallási kérdésekkel is. Igen érdekes volna egész életfilozófiáját ismertetni, az emberről, a boldogságról, a művészetéről, tudományról, stb. alkotott sajátos felfogását, sajnos azonban sem ez a cikk, sem lapunk terjedelme nem engedi meg ezt. Így csak a vallásos felfogását fogjuk nagy vonalakban a közönség elé tárni, ezt a furcsa vallásos felfogást, amelyet maga pogányságnak nevez a keresztény vallásos felfogással ellentétben, s amelyik minden látszólagos pogánysága mellett is mégis inkább keresztény, — ha nem is ortodox értelemben — mint pogány s amelyik igen sok vonatkozásban rokon az unitarizmusmal.

Lin Yutang Bölcs mosoly című könyve tizenharmadik fejezetében foglalkozik a vallásos érzéssel és magával a vallással. Bár, mint a fejezet elején mondja: „Annyian hiszik magukról, hogy ismerik Istent és tudják, hogy mi tetszik, mi nem tetszik Istennek, hogy aki erről a tárgyról beszélni mer, azt egyik oldalról okvetlenül szentségtörőnek, a másiktól prófétának tekintik, pedig mi emberek, akik egyénileg billiomodrészai sem vagyunk a világegyetemnek, — nem ismerhetjük Istent. És mégis foglalkoznia kell ezzel a kérdéssel, mert semmiféle életfilozófia nem teljes, az ember szellemi életéről alkotott semmiféle felfogás nem megfelelő, ha kielégítő és harmónikus viszonyba nem jutunk a bennünket körülvevő világegyetem életével: Az ember maga ugyan elég fontos tárgya tanulmányainknak, de „az ember egy nagyszerű világegyetemben él, amely éppen olyan csodálatos valami, mint az ember maga s aki nem ismeri a körülötte levő nagyobb világot, annak eredetét és célját, arról nem mondhatjuk, hogy igazán kielégítő életet él.“

E szerint tehát, ha az ember parányi voltánál fogva nem is ismerheti meg az Istent, hiszen Isten a maga nagyságában és titokzatosságában kivülesik a megismerés határán, mégis az

embernek igyekeznie kell, hogy amennyiben lehetséges, megismerje a körülötte levő világot, annak eredetét és célját, hogy így „kielégítő és harmónikus viszonyba“ juthasson élete a világegyetem életével. Távolról sem azt jelenti ez, hogy a vallásos ember álljon neki és kezdjen geológiát, asztronómiát, kozmogóniát, biológiát s istentudja még miféle tudományokat tanulmányozni, hogy így megértve a világegyetem keletkezését, célját és életét, „harmónikus viszonyba“ juthasson vele. Éppenséggel nem. Sőt Yutang szerint az ortodox vallásnak az a baja, hogy történeti fejlődésük folyamán összekeveredtek egy csomó olyan tudománnyal, amelyek határozottan kívül esnek a vallás *erkölcsi* birodalmán: fizikával, geológiával, asztronómiával, kriminológiával, a nemiség és a nő fogalmával, stb, stb. „A vallásnak vissza kell húzódnia s ahelyett, hogy annyi mindent tanítana, ami a természettudományok birodalmába tartozik, egyszerűen tudomásul kell vennie, hogy ez nem a vallás dolga; még kevésbé szabad megengednie azt, hogy lelki élmények érvényessége egyáltalán oda nem tartozó kérdésektől függjön, mint például, hogy az ember négyezer és egynéhány esztendeje, vagy egy millió év óta él-e a földön...“ „A vallás szorítkozzék az erkölcs területére, az erkölcsi öntudat területére, — ennek megvan a maga méltósága és minden tekintetben megállja a versenyt a virágok, a halak és a csillagok tanulmányozásával.“

Tévedés volna azonban a vallás erkölcsi oldalának illetően való kidomborítása mellett azt gondolni, hogy Yutang a vallás egyedüli szerepét és fontosságát az erkölcsben látja. Egyáltalán nem. Ezzel pusztán arra igyekszik rámutatni, hogy a vallásnak nem lehet célja az eltudományosodás. De mindemellett tudja és állítja azt, hogy a vallás nem csupán erkölcsi normák összessége. Van a vallásban valami, ami a vallást vallássá teszi, ami túlhat az erkölcsiségen, ami megfoghatatlan és megmagyarázhatatlan: az élmény, vagy ha úgy tetszik, a hit, ami az ember lelkét összeköti a titkos világegyetemmel, az Istennel, a Dolgok Teremtőjével. A Yutang szerint így leegyszerűsített vallásból, ami megmarad életünkben, nem más, mint a tisztelet erősen leegyszerűsödött érzése az élet nagysága, szépsége és titkoszátossága iránt, minden felelősségével egyetemben, de — mint mondja. — hiányozni fognak belőle

azok a „jó öreg, derűs bizonyosságok s azok a ráarakodott rétegek, amelyeket a teológia halmozott a felszínére.“

Ha mélyebben megfigyeljük ezt a felfogást, végeredményben észrevehetjük, hogy ez épúgy két főtételre épül fel, mint a Jézusé. „Szeresd a Te Ūradat Istenedet teljes szívedből, teljes lelkedből és teljes elmédből és szeresd felebarátodat, mint te magadat.“ (Luk.) Ami a második parancsolatot illeti, lévén tisztán erkölcsi vonatkozású, könnyen és szembeötlően láthatjuk Yutangnál is, amikor a vallás erkölcsi oldalát hangsúlyozza. (Erre még később visszatérünk.) De az első parancsolat szintén bennefoglaltatik felfogásában, ha nem is ilyen világos formában, amikor az élet szépsége, nagysága és titokzatos-sága iránt érzett tiszteletről beszél minden felelősségével egyetemben. Mint fejtegetése elején mindja: Istent meg nem ismerhetjük, fölösleges tehát a mindenáron való megismerni akarás. Ebből csak olyan fölösleges tudományosdi, metafizikásdi lesz, amely nem csak összezavar dogmáival, hanem megfoszt attól az örömtől is, hogy egész lelkünkkel és érzésvilágunkkal közvetlenül bekapcsolódhassunk, személyes élmény alapján Isten csodálatos munkájába, a világegyetem és az élet végtelen szépségeibe. E nélkül pedig a vallás minden lehet, csak éppen vallás nem. Egyszerűen azt jelenti ez: hogy a tudományos, eldogmásított vallás megfoszt a vallás legigazibb megélésétől: a személyes élménytől. Vissza kell tehát térni a vallásnak ehhez a leegyszerűsített formájához, mert csakis így sikerült kimentenünk az egyházból azt a vallást, amely a modern életben elképzelhető s amelyet minden egyénnek ki kell mentenie a maga számára. Ezzel a vallással mindig meg van a lehetősége annak, hogy meghódoljunk a Nagy Szellem előtt a szertartások és imádat légkörében, mint ahogy szónélkül imádkozva térdelünk és lenézzük az ónkarikás ablakokat, bárhogyan is vélekedjünk a teológiai dogmákról.

Lehetetlen észre nem venni csupán ezekből a fejtegetésekből is azt a liberalizmust, amellyel Lin Yutang a vallási kérdéseket kezeli. De erről a gondolkozásbeli szabadelvűségről tesz tanúbizonyosságot különösen akkor, amikor a józanész világosságánál vizsgálja meg a történeti kereszténység dogmavilágát. Az ezekről alkotott felfogása annyira hasonlít a miénkhez, hogy joggal unitáriusnak is nevezhetnők.

„A vallás mindig egyéni, személyes dolog. Mindenkinnek magának kell kidolgoznia a maga nézeteit a vallásról s akár-hogy is sikerül: ha őszinte, Isten nem fogja megróni érte. Minden ember vallási élménye csak reánézve érvényes, mert nem olyan dolog ez, amiről vitatkozni lehetne.“ Ezekkel a bevezető sorokkal indul neki Lin Yutang a történeti kereszténység alap-tételeinek megvizsgálására.

Az első ilyen alaptétel, amellyel még lelkész növendék korában kerül összeütközésbe: testünk feltámadása és egyáltalán a testi feltámadás. Szinte azt lehetne mondani, hogy ez a dogma volt az, amely akaratlanul is elindította ezt a nagy gondolkozót az unitárius vallásos felfogás felé. A testi feltámadást, mint ismeretes, a keresztény teológusok a Jézus testi feltámadásának legendájára, a húsvéti feltámadásra építették. A fiatal Yutangot ez a tétel, amely még mindig bennefoglaltatik az ortodox keresztényi apostoli hitvallásban, gondolkozóba ejtette s csakhamar tisztán logikus gondolkozás útján rájön, hogy ez a tétel voltaképpen már régen megcáfoltatott, „amikor Krisztus várva-várt második eljövetele az első században nem történt meg s az apostolok nem támadtak föl testileg a sírjukból.“ Későbbi tanulmányai folyamán hasonló összeütközésbe kerül a „szeplőtlen fogantatás“ dogmájával. Rájön, hogy ez még ma is nyílt kérdés, amelyről az amerikai szemináriumok különböző dékánjai különbözőképpen vélekednek. És amint írja: „dühített, hogy kínai hívőktől megkövetelik, hogy kifejezetten higgyenek abban a hitcikkelyben, mielőtt megkeresztelik őket s ugyanannak az egyháznak a teológusai nyílt kérdésnek tekintik. Ez nem látszott őszintének s valahogy helyesnek sem.“

Igy csakhamar arra a vakmerőnek látszó megállapításra jut — időközben eltanácsolják a teológiáról, — hogy a „keresztény vallás legnagyobb ellenségei a keresztény teológusok.“ De Lin Yutang is úgy járt, mint ahogy a kínai közmondás tartja: aki tigrisen lovagol, nem tud leszállani róla. Ő is belekapott ezekbe a kérdésekbe s őszintén gondolkozó egyéniség lévén, nem tudott megnyugodni addig, amíg valamennyi dogmával le nem számol. Gondolkozása eredeti és meglepő. Döbbenettel fedezi fel, hogy „az egész keresztény hit épületét egy almára alapozták meg“. Ha Ádám nem eszi meg az almát, nincs eredendő bűn, eredendő bűn nélkül nem lenne szükség a meg-

váltásra. „Ez világos volt a szemembe, — írja, — akármi lett-légyen is az alma szimbólikus értelme. Úgy láttam, hogy ez oktalan meghamisítása Krisztus tanításainak, aki soha egy szót sem szólt eredendő bűnről vagy megváltásról. Annyi bizonyos, hogy én, — mint minden modern amerikai, — nem érzek büntudatot s egyszerűen nem hiszek benne. Csak annyit tudok, hogy ha Isten félannyira szeret is, mint anyám, nem küld pokolba.“

De még ennél is együgyűbbnek találja azt az ellentmondást, miszerint amikor Ádám és Éva megettek egy almát, Isten annyira megharagudott, hogy utódaikat „ezért a kis hibáért“ örök szenvedésre ítélte; ellenben, amikor ugyanezek az utódok meggyilkolták ugyanennek az Istennek egyetlen fiát, „ebben Isten annyira gyönyörködött, hogy mindent megbocsátott nekik“. Ezzel a felismeréssel végleg összeomlik benne a kereszténység (történeti!) iránti bizalma. A fejlődés további útja mostantól kezdve a vallás erkölcsi oldalára vezet s itt alkalma nyílik arra, hogy a kereszténységnek egy másik sarkételét: a halál utáni élet s vele együtt a Pokol és Mennyország létéről szóló tanítását vonja kétségbe. Az impulzust egy konfuciánus barátjával való beszélgetése adja meg.

„Ha Isten nem lenne, — mondja Lin Yutang vitatkozás közben, — az emberek nem cselekednének jót s a világ tövel-heggyel felfordulna.“

„Miért? — kérdezi a konfuciánus. — Tisztességes emberi életet élnénk egyszerűen azért, mert tisztességes emberek vagyunk.“

Ez a hivatkozás az emberi méltóságra, — mint írja, — elvágta az utolsó köteléket is közte és a kereszténység között s e pillanattól kezdve pogány lett. Pogány, mert a pogány hit világa egyszerűbb és közvetlenebb. Nincsenek benne apriori feltevések és nincs is szükség ilyenre. Közvetlenül bíztat a jó életre, mert *csak* a jó életre bíztat. Jobban igazolja a jó cselekedeteket, mert fölöslegessé teszi, hogy a jó cselekedet igazolja magát. Nagy előnye például, hogy nem kényszeríti az embereket arra, hogy egy egyszerű jócselekedet megokolására egész sereg hipotétikus dologgal hozadjanak elő: bűn, megváltás, kereszt, kincsek gyűjtése a mennyben, emberek kölcsönös kötelezettsége tekintettel egy harmadik, mennybéli sze-

méllyel való kapcsolatunkra, ami fölöslegesen bonyolult és egyiket sem lehet közvetlenül bebizonyítani. „A jó cselekedet elegendő igazolása önmagának.“ „Az emberek kölcsönös szeretetének végső, abszolút ténynek kell lenni. Képesek kellene legyünk arra, hogy egyszerűen egymásra nézzünk és szeressük egymást anélkül, hogy egy harmadik személy a mennyből figyeljen erre.“ Ép ezért úgy tűnik föl neki, hogy a kereszténység túlságosan nehéznek és bonyolultnak tünteti fel az erkölcsi életet s ennél fogva csábítónak, természetesnek és kívánatosnak a bűnt. Ebből pedig kiút csak a pogányságig leegyszerűsített valláson keresztül vezet. Csak a pogányság tudja visszaadni a hit szép egyszerűségét és az érzés méltóságát. *„Csak a pogánysághoz visszatérve térhetünk vissza a primitív és engem jobban kielégítő kereszténységhez“* — állapítja meg.

Pogány-e Lin Yutang? — tehetjük fel most már ezek után a kérdést. És pogányok-e mindazok, akik ezt, vagy ehhez hasonló felfogást vallnak?

Fel lehetnének erre az ő saját, egyszerű szavaival is: „Pogánynak lenni éppúgy csak frázis, mint kereszténynek lenni. Nem több negatív állításnál, hisz mind a kettő csak arra igyekszik rámutatni, hogy azért ez, mert nem amaz.“ De talán mégis jobb ha pár sorral még rámutatunk arra, hogy mit is ért ő maga pogánysága alatt.

„Helytelen dolog a pogányokról úgy beszélni, mint vallástalan emberekről: csak annyiban vallástalan, hogy nem hajlandó hinni a kinyilatkoztatás semmiféle változatában. A pogány mindig hisz Istenben, de nem szívesen beszél róla, mert fél, hogy félreértik. Minden kínai pogány hisz Istenben, akit a kínai irodalom legtöbbször a Dolgok Teremtőjének nevez. Egyetlen különbség csak az, hogy a kínai elég őszinte, hogy a Dolgok Teremtőjét meghagyja a misztikus félhomályban; de félő pietászt és tiszteletet érez iránta. Mi több: ez az érzés elég is neki. Egyformán tudatában van a világegyetem szépségének, az ezernyi teremtett dologban megnyilatkozó bölcs művészetnek, a csillagok titokzatosságának, az ég nagyságának és az emberi lélek méltóságának. Elfogadja a halált, mint ahogy elfogadja a fájdalmat és a szenvedést is és összeméri az élet ajándékával, a friss falusi szellővel, a ragyogó hegyvidéki holddal — és nem panaszkodik. Az ég akarata előtt való meg-

hajlást tekinti igazán vallásos és jámbor viselkedésnek s így nevezi ezt: „Tao szerint élni“. Ha a Dolgok Teremtője azt akarja, „hogy hetvenéves korában haljon meg, örömmel meghal hetven éves korában.“ A haláltól nem fél, mert „mit jelent az, hogy testünk meghalt, amikor a „test“ semmi egyéb, mint elvont, általános neve a kémiai alkatrészek folyton változó kombinációjának. Az ember kezdi úgy látni saját életét, mint egy cseppet egy örökké hömpölygő folyóban s örül, hogy a maga részéről hozzájárulhat az élet hatalmas áradatához.“

Van-e valami, ami eselteg visszataszító lehetne ebben a pogányságban? Vallás ez, a vallások minden igaz és nemes tulajdonságával. Megnyugvást igyekszik adni a tántorgó emberi léleknek és a bizonytalanságok ösvényéről épp úgy az erős és szilárd erkölcsösség útjára vezérel, mint ahogy minden keresztény felekezeti ezt igyekszik tenni. Valóban nem tudományos, de nem is akar az lenni. Elvont dogmáktól, metafizikai és filozófiai spekulációktól mentes, de e lélek közvetlen melegségével szereti a természetet, a világot s igyekszik megnyugodni Isten rendelkezéseiben. És megnyugvását majdnem mindig meg is találja. Szereti az életet és nyugodtan hal meg, mert tudatában van annak, hogy itt is és ott is Isten ölelő karjaiban van. Két követelménye van csupán: szeresd az Istent és élj becsületes, tiszta életet. Kell-e több ennél?

Végezetül még csak annyit: ha nem is értünk mindenben egyet Lin Yutanggal, mégis testvérünknek érezhetjük őt és annak is kell éreznünk. Hangsúlyozott pogánysága mellett is van olyan jó keresztény, mint igen sokan közülünk, s őszintesége becsülésre méltó. Minket unitáriusokat pedig, akik szabadelvűeknek tartjuk magunkat, önbizalommal tölthet el az, hogy a világ nagy szellemei, a modern gondolkozás meghirdetői épp úgy gondolkoznak a dogmákkal tömített kereszténységről, mint mi, épp úgy keresik a vallás egyszerűbb, tisztább és őszintébb megélhetéséhez az utat. Ezek a gondolkozók, ha nem is vallják maradéktalanul az unitarizmust, mégis erős bizonyosságai annak, hogy az unitárius vallás valóban a jövő vallása.

Budapest, 1941. augusztus hó.

Székely D. Gyula.

Brassai Sámuel és a muzsika.

IV. közlemény.

Későbbben, mikor Lisztnek megjelent Párizsban 1859-ben francia nyelven „Les Bohémiens et de leur musique en Hongrie“ c. műve, mely írásában Liszt azt fejt ki, hogy magyar zene egyáltalában nincsen, csak cigány muzsika van és azt nevezik a magyarok magukénak, Brassai éktelen haragra lobban és könyvben válaszol Lisztnek tudományos alapossággal, sértő, metsző gúnnyal. Egész kötetben sorolja fel érveit, bizonyítva Liszt nagy tévedését. Ekkor már nem látja Lisztben a nagy magyart, csak árulót tud benne és kíméletlenül neki ront 1860-ban Kolozsvárt megjelent röpiratában, melynek címe: „Czigány vagy magyar zene.“

A zongoraművészt azért későbbben is mindig tiszteli és becsüli Lisztben. Zongorajátékáról azt mondja: szeszélyes, sokszor kicsapongó, olykor majdnem a fülsértésig, de azután magával ragadó tüzes és mégis telve utolérhetetlen finomságokkal. Minden külön hangnak, a dallam minden hangjegyének színt ad, mellyel „egy-egy húrját pendíti meg a szívnek s a gyönyör remegésére lázítja az idegeket.“¹ Másutt meg azt írja: „Lisztet kétségkívül mindenki el fogja ismerni elsőrangú mesternek. Mi tovább megyünk, legelső mesternek ismerjük el.“² Nem merész mesterségbeli készsége szédítette el, nem dübörgését dicséri, mely annyi hallgatóját megbabonázta, hanem a sokoldalúságát, mellyel Liszt a különböző irányú és jellemű szerzők műveibe életet tudott lehelni. Ujjai alatt a táncformák táncoltak, a dalok sírtak, a víg dallam kacagott és az induló ritmusa menetelt. Beethoven művei halottak lettek volna Liszt nélkül.

Rossz véleménnyel volt Brassai Lisztről a zeneszerzőről. Szerzeményeiben úgy találja az ész és az anyag küzd egymással. Teremtő erejét nem látja, különösnek, de nagyra becsüli hangszerelési tudását. Ha maga játszotta műveit, úgy a tökéletes előadás

¹ Budapesti Hírlap, 1858. (17. sz.)

² Szépirodalmi Lapok, 1853. (18 sz. 276–279 oldal).